

ELŻBIETA SADOCH

**O SPUŚCIZNIE LITERACKIEJ
STANISŁAWA KOSTKI POTOCKIEGO**

[Recenzja książki: *O spuściznie literackiej Stanisława Kostki Potockiego. Studia i szkice*, pod red. D. Folgi-Januszewskiej i T. Chachulskiego, wyd. przez Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie i Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2018, 297 s., seria: „Winckelmann – Potocki. Nowe badania i dokumenty”, pod red. P. Jaskanisa i M. Kunze, t. 3.]

Z punktu widzenia historyka sztuki dorobek literacki Stanisława Kostki Potockiego należy do nietypowych obszarów badawczych. Podstawowa kwestia dotyczy metodologii, odmiennej od warsztatu literaturoznawczego, a przede wszystkim wykorzystywania utworów polskiego arystokraty jako źródeł do poznania jego życia i działalności. Przez wiele lat tego typu dziełami literackimi zajmowano się sporadycznie, przeważnie w perspektywie historycznej, estetycznej, muzeologicznej oraz w kontekście dziejów wilanowskiej kolekcji. Najwięcej uwagi poświęcano utworowi pt. *O sztuce u dawnych, czyli Winckelman polski z 1815 roku*, będącemu adaptacją poglądów Johanna Joachima Winckelmanna, niemieckiego archeologa i historyka sztuki.

W celu uzupełnienia stanu wiedzy na temat relacji obu uczonych, ich dociekań i osiągnięć Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie we współpracy z Towarzystwem Winckelmanna w Stendal rozpoczęło międzynarodowy projekt badawczy pt. „Johann Joachim Winckelmann i Stanisław Kostka Potocki. Mistrzowie i uczniowie”.

Nowatorstwo przedsięwzięcia polega na wszechstronnym podejściu do zagadnienia, w ramach którego podjęto badania archiwalne, interpretacje rękopisów i ich dokumentacje, prace redakcyjne oraz opracowanie danych historycznych. Wyniki upowszechniane są poprzez seminaria, konferencje naukowe oraz publikacje w serii „Winckelmann – Potocki. Nowe badania i dokumenty”, pod redakcją Pawła Jaskanisa i Maxa Kuntze, której ukazały się trzy części, jeszcze *Materiały Międzynarodowej Konferencji zorganizowanej w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. Warszawa 8–9 maja 2014* oraz *Über die Kunst bei den Alten oder polnischer Winckelmann (1815) und Johann Joachim Winckelmann (1776)*.

Na szczególną uwagę zasługuje tom *O spuściźnie literackiej Stanisława Kostki Potockiego. Studia i szkice*, pod redakcją Doroty Folgi-Januszewskiej i Tomasza Chachulskiego, wydany przez Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie i Wydawnictwo Naukowe UKSW. Powstał on po konferencji naukowej *Literacka spuścizna Stanisława Kostki Potockiego* zorganizowanej w dniach 14–15 grudnia 2016 roku w Wilanowie przez cztery instytucje naukowe: Wydział Nauk Humanistycznych UKSW, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Polskie Towarzystwo Badań nad Wiekiem Osiemnastym i Instytut Badań Literackich PAN. Przede wszystkim stanowi zwrot w postrzeganiu twórczości piśmienniczej Stanisława Kostki Potockiego, polegający na dowartościowaniu jej walorów poznawczych, estetycznych oraz literackich.

Współautorami książki są eksperci cieszący się znacznym autorytetem, badacze literatury: Teresa Kostkiewiczowa, Tomasz Chachulski, Marcin Cieński, Roman Dąbrowski, Bogusław Dopart, Barbara Judkowiak, Wojciech Kaliszewski, Jolanta Kowal, Krystyna Maksimowicz, Aleksandra Norkowska, Magdalena Patro-Kucab, Agata Seweryn, Grzegorz Zając, Jan Zieliński. Swoje teksty zamieścili również młodzi pracownicy nauki, tacy jak: Jakub Bajer, Patrycja Bąkowska, Magdalena Bober-Jankowska, Katarzyna Grzymała, Maria Janoszka, Małgorzata Lisicka, ks. Sebastian Musiał, Edyta Pętkowska, Paweł Pluta, Magdalena Partyka, a także opiekunowie kolekcji wilanowskiej, historycy, muzeolodzy i historycy sztuki: Dorota

Folga-Januszewska, Joanna Paprocka-Gajek, Jolanta Czerzniewska, Magdalena Kulpa.

Naukowcy wyznaczyli sobie niezwykle ambitne zadanie. Podjęli się krytycznego przeczytania i opracowania dzieł szczególnego pisarza niemal nieobecnego w badaniach literackich. Pisma jego są zróżnicowane, zarówno pod względem form gatunkowych, jak i tematyki; to traktaty teoretyczne z zakresu krytyki literackiej, estetyki i teorii stylu, utwory dramatyczne, poetyckie, epistolarne oraz publicystyczne, przekłady, notatki do dzieła Winckelmanna, mowy okolicznościowe i pochwały najwybitniejszych postaci epoki, dzienniki z podróży, a także katalogi kolekcji. Niektóre z nich stały się przedmiotem badań i weszły do literatury fachowej z archeologii i historii sztuki. Jednak wiele tekstów pozostaje nadal w archiwach. Bywają również takie, które ze względu na postać brulionową wymagają drobiazgowych prac edytorskich, a następnie interpretacyjnych. Zdaniem Doroty Folgi-Januszewskiej: „książka ta otworzy drogę do dalszych studiów nad twórczością literacką właściciela Wilanowa, jak i przyczyni się do szybkiego wydania jego najważniejszych dzieł”¹.

Trudność stwarza także jednoznaczne określenie charakteru i zakresu działań Stanisława Kostki Potockiego. Jego zainteresowania obejmują wiele dziedzin, których granice nakładają się na siebie. Polski arystokrata był twórcą kultury i działaczem oświecenia, ministrem wyznań religijnych, mecenasem sztuki, starannie wykształconym podróżnikiem, architektem i reorganizatorem podwarszawskiej rezydencji królewsko-magnackiej, kolekcjonerem o znakomitej intuicji artystycznej i politykiem o ogromnym zaangażowaniu społecznym. Przyczynił się do rozwoju wielu współczesnych dyscyplin naukowych, takich jak: archeologia, historia, historia sztuki oraz praktyki konserwatorskiej, wystawienniczej i kolekcjonerskiej. Miał również istotny wpływ na upowszechnienie wiedzy o dawnej sztuce i twórczości artystycznej oraz zapoczątkował utworzenie miejsca

¹ Zob. *Wprowadzenie*, w: *O spuściznie literackiej Stanisława Kostki Potockiego. Studia i szkice*, red. Dorota Folga-Januszewska i Tomasz Chachulski, Warszawa 2018, s. 8.

pamięci poświęconego królowi Janowi III Sobieskiemu. Prowadził wykopaliska archeologiczne, udostępnił szerszej publiczności zdobyte artefakty, przebudował bibliotekę i ogród wilanowski.

Jak zatem uporać się z dorobkiem literackim hrabiego Stanisława Kostki Potockiego, skoro on sam był osobą tak wszechstronną i wymykającą się wszelkim klasyfikacjom? Czy istnieje jakaś jedna droga interpretacji, a może to obszar badań interdyscyplinarnych? Przyjęcie jednej perspektywy badawczej wydaje się niemal niemożliwe. Do tej pory historycy i historycy sztuki zwracali uwagę na rolę pism hrabiego w odkrywaniu jego biografii, zainteresowań oraz aktywności jako archeologa, teoretyka sztuki i kolekcjonera. Z tej perspektywy przydatne są dokumenty życia osobistego i rozprawy dotyczące poglądów, sądów wartościujących i dziejów rozwoju muzeum wilanowskiego. W momencie zaproszenia do współpracy literaturoznawców rozszerzono pole badawcze o zagadnienia takie jak: liryczność, tradycje gatunkowe i literackie, metawypowiedzi o języku i stylu. Zmiana podejścia pozwoliła na uzupełnienie wizerunku Stanisława Kostki Potockiego o jego działalność literacką.

Książka nie jest biograficzną opowieścią o ojcu polskiej archeologii i historii sztuki, nie wystawia także pomnika pionierowi muzealnictwa, który rozpoczął nową fascynującą kartę w dziejach Wilanowa. To raczej rzetelna i uporządkowana praca, która wnikliwie przedstawia osiągnięcia literackie hrabiego Stanisława Kostki Potockiego w perspektywie zarówno przemian światopoglądowych, kulturowych i literackich XVIII wieku, jak i odrębności polskiego oświecenia. Kieruje uwagę na refleksje, pasje i wrażenia estetyczne wyjątkowego pisarza; jego poglądy, realizacje kolekcjonerskie i publicystyczne. Przywołuje także przykłady wcześniejszych opracowań, dyskusje i aktualne problemy edytorskie, takie jak: próba przetłumaczenia *Nowej Heloizy* przez hrabiego Potockiego. Zawiera studia i szkice bieżących programów badawczych oraz planów redaktorskich nieznanymi i niezidentyfikowanymi dotychczas dzieł literackich oraz różnych dokumentów, w szczególności dziennika podróży do Włoch czy katalogów dzieł sztuki.

Tom składa się z sześciu części i dodatków w postaci stanu badań nad działalnością kolekcjonerską hrabiego Potockiego, bibliografii jego prac oraz wybranych opracowań dotyczących życia i twórczości. Prezentuje studia i szkice poświęcone wielorakim zainteresowaniom hrabiego, poczynając od ogólnych poglądów na temat piękna, sztuki, piśmiennictwa i krytyki twórczości literackiej, przez analizy wybranych jego dzieł dramatycznych, poetyckich, mów publicznych, pochwał, felietonów, oraz kwestie bardziej szczegółowe, np. dobrego smaku, poezji eleganckiej, perswazji w dziełach publicystycznych, przekładów, toposów i powiązań z innymi twórcami kultury. W ten sposób wprowadza ład metodologiczny, porządkuje materiał źródłowy oraz przybliża myśli i osiągnięcia właściciela wilanowskiej kolekcji.

W pierwszej części zostały przedstawione zagadnienia estetyki i teorii literatury, takie jak zasady i rola krytyki dla rozwoju piśmiennictwa (poezji i wymowy), uwagi o wymowie i stylu, znaczenie relacji z podróży do Włoch w kształtowaniu poglądów, wrażeń estetycznych i określonego typu kolekcjonerstwa. Przybliżono również interpretację recepcji dzieła Winckelmana (*O sztuce u dawnych, czyli Winkelman polski*) jako transferu kulturowego (filhellenizmu) w polskim oświeceniu, spostrzeżenia na temat dobrego smaku w dyskursie estetycznym i kategorii gotyckości. .

Druga część dotyczy teatraliów i utworów poetyckich. Barbara Judkowiak analizuje libretto pt. *Kantata na dzień imienin dla JW. Hilarego Siemianowskiego*, jedyne pismo hrabiego Kostki Potockiego w tym gatunku (libretto), jego konstrukcję, problematykę i charakterystyczne cechy. W kolejnych szkicach i rozprawach przedstawione zostają utwory liryczne, m.in.: wiersze do żony Aleksandry z Lubomirskich, które dają świadectwo prawdziwego uczucia; pisma należące do tzw. poezji eleganckiej, oparte na naturalnym i indywidualnie rozwiniętym poczuciu piękna, dobra i wytworności; dzieła poruszające kwestie społeczne, obronę języka i stylu.

Część trzecia to problematyka związana z działalnością publicystyczną, czyli: felietony, współpraca z czasopismem „Pamiętnik Warszawski” i dyskusje z autorami artykułów „Dziennika Wileńskiego”.

Analizowane są teksty takie jak *Świstek krytyczny*, *Listy polskie pisane w roku 1785*, *Listy z Paryża do moich współobywateli*, powieść *Podróż do Ciemnogrodu*. Skoncentrowano się na sprawie perswazji literackiej w utworach epistolarnych hrabiego Potockiego, jego umiejętnościach operowania faktami i argumentami, kształtowania fikcji literackiej, posługiwania się obrazowością i komizmem, czy wreszcie poglądami na temat aparatu władzy, kwestii społecznej i wizerunku inkwizycji w okresie oświecenia.

W czwartej części pokazano rozważania dotyczące mów i pochwał, w szczególności pism *O wymowie i stylu* oraz *Pochwały, mowy i rozprawy*. Prezentowane tu są uwagi przedstawiciela polskiego oświecenia o roli i poprawności homiletyki, jego umiejętności retoryczne i zdolności posługiwania się klasyczną konstrukcją pochwały oraz dobozem toposów eksponujących zalety i dokonania bohatera, czy wreszcie refleksje okolicznościowe o osobistościach epoki, m.in. trzy oracje funeralne poświęcone pamięci Ignacego Potockiego, Adama Potockiego i księcia Józefa Poniatowskiego oraz wspomnienie Ignacego Krasickiego i Tadeusza Czackiego

Piąta część to tematyka związana z korespondencją, czyli listy hrabiego Potockiego do żony Aleksandry z Lubomirskich oraz listy od Jana Pawła Woronicza, kapłana, działacza polskiego oświecenia, którego łączyły z polskim arystokratą wielorakie relacje; byli znajomymi, współpracownikami, przyjaciółmi, ale i antagonistami. Pokazano tu w jaki sposób tego typu pisma są bogatym źródłem informacji odnośnie do wątków autobiograficznych, sposobów wypowiedzi, historii rodziny Potockich i historii życia politycznego.

Książka zawiera również część poświęconą nowym problemom badawczym. To artykuły, m.in. dotyczące kontaktów Chrystiana Piotra Aignera, architekta i rysownika, twórcy woskowych medalionów, z Potockim. Przedstawione zostały również kwestie takie jak sprawa przekładu *Nowej Heloizy* Jana Jakuba Rousseau pióra polskiego hrabiego i zagadnienie edycji katalogów kolekcji wilanowskiej zachowanych w postaci czterech albumów (tj. odbitki i rękopisy w języku polskim).

Publikacja zwraca uwagę podejściem do podejmowanych tematów. Jej autorom udało się znaleźć sposób analizy i interpretacji dokonań publicystycznych i artystycznych arystokraty, nie waloryzując żadnej z metod badawczych. Zmienili również podejście do polskiego intelektualisty, którego wizerunek uzupełnili o elementy jego twórczości literackiej. Artykuły zostały uporządkowane według różnych zagadnień, m.in. co wnoszą do rozwoju estetyki, kultury literackiej, jak a także dziejów kolekcji wilanowskiej. Szczegółowe opisy oraz komentarze, a nawet ilustracje z wybranych dzieł służą zasygnalizowaniu ich różnorodności, aby lepiej poznać sposób myślenia, inspiracje, wrażliwość, poglądy i dokonania wyjątkowego pisarza.

Reasumując, książka jest wartościowym przedsięwzięciem, a autorzy zrealizowali podjęte zobowiązanie pokonferencyjne. Powstała z pietyzmem, bardzo rzetelnie, z dbałością o komentarze i dobór materiału źródłowego. W nowatorski sposób łączy płaszczyznę historycznoliteracką i kulturotwórczą, aktualny stan wiedzy oraz plany edytorskie. Przedstawia najważniejsze zagadnienia związane z dorobkiem literackim Stanisława Kostki Potockiego. Zawiera również zaproszenie do dalszego odkrywania piśmienniczych polskiego arystokraty. Dla historii i historii sztuki stanowi to nowe spojrzenie na twórczość hrabiego, dla literaturoznawstwa zaś uzupełnienie o zagadnienia, które dotąd były pomijane. Wśród efektów praktycznych należy wskazać rozwój i poszerzenie wiedzy z wyżej wymienionych dziedzin nauki.

Elżbieta Sadoch – absolwentka teologii kultury i historii sztuki UKSW; rozpoczęła studia doktoranckie z zakresu literaturoznawstwa na UKSW. Nauczyciel akademicki na stanowisku asystenta – Wydział Nauk Humanistycznych UKSW, członek Stowarzyszenia Historyków Rzemiosła Artystycznego „Artificium”. Zajmuje się teorią sztuki oraz szerszym kontekstem literacko-kulturowym, społecznym i psychologicznym, zjawiskiem estetyzacji codzienności, a także literaturą dokumentu osobistego.